

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 13 (Aralık/ December 2023), s. 761-770.
|| Geliş Tarihi-Received: 02.10.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 16.11.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1369942

***Garâibü's-Sıgar'* da Yer Alan -GAN/-KAN Sıfat Fiilinin Söz Dizimindeki Görevleri Üzerine**

On the Syntactic Functions of the Participle -GAN/-KAN in Garâibü's-Sıgar

Kübra GÜRİSOY*

Öz

Türkçenin Tarihî seyri içinde önemli bir yere sahip olan Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Orta Asya'nın ortak edebî dili olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu edebî dil pek çok sanatkar yetiştirmiş olmakla birlikte Çağatay Türkçesi ile özdeşleşen tek isim şüphesiz ki Ali Şir Nevâî olmuştur. Çağatay Türkçesi için bu denli önemli olan Ali Şir Nevâî'nin eserleri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara katkı sunmak arzusuyla bu makalede Ali Şir Nevâî'nin *Garâibü's-sıgar* adlı divanı üzerinden -GAN/-KAN sıfat fiilinin cümledeki görevlerinin neler olduğu konusu ele alınacaktır. -GAN/-KAN sıfat fiili birçok araştırmacı tarafından gerek tarihî yazı dillerinde gerekse çağdaş lehçelerde çeşitli şekillerde incelenmiştir; fakat bu çalışma ile ilk defa Ali Şir Nevâî'nin *Garâibü's-sıgar* adlı eserinden yola çıkılarak ilgili ekin Çağatay Türkçesi söz diziminde hangi görevleri üstlendiği konusunda genel bir değerlendirmede bulunulacaktır. Giriş bölümünde sıfat fiiller ve *Garâibü's-sıgar* hakkında genel mahiyette bilgi verilecektir. Ardından -GAN/-KAN ekinin tarihî gelişimi ve çağdaş lehçelerdeki durumundan bahsedilerek *Garâibü's-sıgar'* da yer alan -GAN/-KAN sıfat fiilinin cümle içinde ve kelime gruplarında özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı ve yüklem gibi cümlenin hangi unsurunda görev aldığı, hangi yapılar da, ne sıklıkla kullanıldığı seçilen örnek beyitler üzerinden gösterilecektir. Bu kısımda araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla beyitlerin günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı da yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Ali Şir Nevai, *Garâibü's-sıgar*, sıfat fiil.

Abstract

Chagatai Turkish, which has an important place in the historical course of Turkish, continued its existence as the common literary language of Central Asia from the 15th century until the early 20th century. Although this literary language has trained many artists, the only name identified with Chagatai Turkish is undoubtedly Ali Shir Nevai. Many studies have been conducted on the works of Ali Shir Nevai, who is so important for Chagatai Turkish. With the desire to contribute to these studies, this article will discuss the functions of the participle -GAN/-KAN in sentences through Ali Shir Nevai's divan *Garâibü's-sıgar*. The participle -GAN/-KAN has been analyzed by many researchers in various forms in both historical written languages and contemporary dialects; however, this study will make a general evaluation about the duties of the related suffix in Chagatai Turkish syntax based on Ali Şir Nevâî's

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, e-mail: gursykubra@gmail.com, Öğretim Görevlisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Rektörlük, e-posta: kgursoy@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9336-0387.

Garâibü's-sıgar for the first time. In the introduction, general information about participle and Garâibü's-sıgar will be given. Then, the historical development of the suffix -GAn/-KAN and its status in contemporary dialects will be mentioned, and it will be shown in which elements of the sentence, such as subject, object, adverb, place complement and predicate in sentences and word groups, in which structures and how often it is used in Garâibü's-sıgar will be shown through selected sample couplets. In this section, the couplets will also be translated into modern Turkish for the convenience of researchers.

Keywords: Chagatay Turkish, Ali Shir Nevai, Garaibus-sıgar, participle.

Giriş

İngilizce "Participle", Almanca "Partizip, Partizipium", Fransızca "Participe", kelimeleriyle karşılanan sıfat-fiil hakkında en basit ifadeyle zaman ve şahıs eki almayan ve eklendiği fiili sıfatlaştıran fiil şekilleridir tanımlaması yapılabilir. Bilindiği üzere Türkiye Türkçesinde "+An, +AsI, +mAz, +Ar, +dIk, +AcAk, +mIş" ekleri sıfat-fiil ekleridir ve bu ekleri alan fiiller yalnız hâlde kullanılabilirdiği gibi iyelik, hâl ve çokluk eki olarak da kullanılabilir. Tüm bu şekilleriyle, fiili isim gibi çekime sokar; iş, oluş ve hareketin niteliklerini karşılar.

Sıfat Fiiller Türk Dili araştırmacıları tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Bazı araştırmacılar partisip veya isim-fiil başlığında bugün sıfat-fiil olarak kabul edilen ekleri incelemiştir. Bu araştırmacılardan biri Muharrem Ergin'dir. Muharrem Ergin, sıfat-fiilleri partisip ismiyle ele alır. Ona göre partisip nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırmasıdır. Hareket halindeki nesnelere için kullanılan kelimeler olduklarından dolayı sıfat-fiillere, fiillerin isim şekilleridir tanımlamasını yapar (2013, s. 321).

Janos Eckmann isim özellikleri taşıyan fiil şekillerini partisip olarak tanımlar. İsimler gibi çokluk, iyelik, hâl ekleri ve çekim edatlarını alabileceğinden; özne, nesne, sıfat, zarf niteleyicisi ve bir cümlede fiilin unsuru olarak kullanabileceğinden bahseder. (2013, s. 107). Muharrem Ergin'den farklı olarak bugün Türkiye Türkçesinde isim fiil olarak kabul edilen "+mAk" ekini de partisip başlığı altında verir. Muharrem Ergin'e göre "mA, +Iş ve +mAk" ekleri isimden isim yapan yapım ekleridir.

Kemal Eraslan sıfat fiilleri "isim-fiiller" başlığıyla inceler. Eraslan, Muharrem Ergin'in tanımlamasını doğru bulmakla beraber isimlerin şahsa bağlanmaları meselesinde tanımlamasına eklemeler yapar. O, isim-fiillerin fiillerden farklı olarak bir hareketi gerçekleştiren fiil çekiminin şahsa, şahıs ekleriyle değil de iyelik ekleriyle bağlanacağını ve bağlanılan şahsın, isim-fiilde belirtilen hareketin sahibi durumunda olacağını ifade eder (1980, s. 5-6).

Bugün herkesçe kabul edilen sıfat-fiil ismini kullanan Türk Dili araştırmacılarından biri Tahsin Banguoğlu'dur. Ona göre sıfat-fiil, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir. Zaman anlatımı yönüyle isim-fiilden ayrıldığını söyleyerek sıfat-fiilleri bu anlatımla inceler (2015, s. 422-423).

Zeynep Korkmaz da sıfat-fiil ismini kullanır ve sıfat-fiilden benzer şekilde bahseder. Sayı ve şahsa bağlı olarak fiil çekimine girmediğinden, aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından ve dolayısıyla sıfat ve fiil niteliklerini birleştirdiğinden söz eder (2010, s. 189).

Sıfat-fiil eklerinin bazıları Türkçenin tarihi seyri içinde şekil, fonksiyon ve ifade ettiği anlam olarak değişmiştir. Bununla birlikte tarihî seyrinde kendini koruyarak varlığını devam ettiren ekler de vardır. Buraya kadar bahsedilen bilgiler göz önünde bulundurularak *Garâibü's-Sıgar'da yer alan -GAn/-KAn sıfat fiili* incelenecektir. İnceleme yapılmadan önce ilgili eser hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Garâibü's-Sıgar Alî Şîr Nevâî'nin 1469-1480 yılları arasında yazmış olduğu dört divanından ilkinin ismidir. Günay Kut tarafından 1965 yılında doktora tezi olarak hazırlanan bu eser, Türk Dil Kurumu tarafından 2003 yılında, incele- karşılaştırmalı metin olarak yayımlanmıştır. Kut, pek çok yazması bulunan bu divanı; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bibliothèque Nationale, (2 nüsha), British Library ve İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi nüshalarına dayandırarak hazırlamıştır (2003, s. XII).

Nevâî divanlarını hayatının çeşitli dönemlerinde yazdığını dile getirir; lakin Günay Kut Nevâî'nin divanlarından edindiği bilgilere dayanarak bu bilgiyi doğru bulmaz:

“Nevâyî’ şiiirlerini muhtelif zamanlarda ve çeşitli durumlarda yazdığını söyler. Şiiirlerini dört divan halinde tertip ve tanzim ederken de buna göre ayırır. Fakat bunun kesin bir ayırım olduğunu yani Garâ’ibü’s-sıgar’ın küçüklükte, Nevâdirü’ş-şebâb’ın ilk gençlik yıllarında, Bedâyî’ül-vasat’ın orta yaşta, Fevâidü’l-kiber’in ihtiyarlıkta yazıldığını kabul etmek güçtür. Türkçe divanlarına bu isimleri veren Nevâyî, bu hususta muhakkak ki bu şekilde divanları olan Hüsrev ve Câmî’nin etkisi altında kalmıştır. Zira dört divanda da tertip ve tanzim bakımından gerekse kafiye ve redif bakımından büyük farklar yoktur. Yazılan gazeller birbirlerinin devamı gibidirler.” (2003, s. XI).

Garâ’ibü’s-sıgar’ın içinde 676 gazel, 1 müstezâd, 3 muhammes, 1 müseddes, 1 tercî’-bend (10 bendlik), 1 mesnevî (147 beyitlik), 50 mukatta’, 133 rübâ’î yer almaktadır. Çağatay Türkçesi edebî dilinin inceliklerini her anlamda görebildiğimiz bu eser, aruzun çeşitli kalıplarıyla yazılmıştır. Nevâî'nin *Garâ’ibü’s-sıgar’ı* hakkında yapılan belli başlı çalışmalar şunlardır:

Acar, E (2013). *Ali Şîr Nevâyî’nin Garaibü’s-sıgar’ında İnsan*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Bökö, İ. S. (2018). *Ali Şîr Nevâyî’nin “Garaibü’s-Sıgar” İsimli Eserinde Edatlar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Düzgün, U. (2018). *Ali Şîr Nevâyî’nin İlk Divanı ile Son Divanının Karşılaştırmalı Söz Varlığı -Fiil-*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Güzel, A. (2021). *Ali Şîr Nevâyî’nin Farsça Divanı’nda ve Garâ’ibü’s-Sıgar Adlı Divanında Bulunan Rubâîlerin Mukayesesi*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Kut, G. (1965). *Alî Şîr Nevâyî’nin Birinci Divanı: Garâibü’s-sıgar*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Kut, G. (2003). *Ali Şîr Nevâyî’nin Garaibü’s-Sıgar: İnceleme, Karşılaştırmalı Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özdarendeli, N. (2001.) *Ali Şîr Nevâyî İlk Divan İnceleme- Metin- Dizin*. Doktora Tezi. Trakya: Trakya Üniversitesi.

Sertçelik, Ü. (2019). *: Garâibü’s-sıgar’da Zarf Fiil ve İşlevleri*. Yüksek Lisans Tezi. Kars: Kafkas Üniversitesi.

Taracıkı, S. (2023). *Nevâyî’nin Garâibü’s-Sıgar Divanının Oğuz Türkçesi Karşılıklı New York Nüshası Üzerine İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi.

1. *Garâibü’s-Sıgar’da Yer Alan -GAN/ -KAN Sıfat Fiilleri*

Eski Türkçe döneminden sonra ortaya çıkan bu ek, Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren yaygınlıkla kullanılmaya başlanmıştır. Eski Türkçe döneminde

sadece kalıcı isim yapma işlevinde kullanılmıştır (Erdal, 2004, s. 155). Karahanlı Türkçesinde ekin -GAn biçimiyle karşılaşılır. Kaşgarlı'ya göre ilgili ek pekiştirilmiş sıfatlar yapmaktadır; *acıtgan* "acıtan", *baturgan* "batıran" gibi. (Kaşgarlı 2006, Hacıeminoğlu'ndan, 1996, s. 167). Bu ek Harezmi Türkçesinde -GAn olarak kullanılmıştır (Toprak, 2005, s. 321). *Saňa hased kılp seni yamanlağan helâk boldı. "Sana hased edip seni kötileyen helak oldu"* (Tezcan ve Zülfikâr, 2004, s. 422-13). Kıpçak Türkçesinde -GAn, -KAn ve nadiren Türkmen etkisiyle -An olarak kullanılır. *Açgan* "açan", *unutkan* "unutun", *içgenimdin* "içtiğimden" (Güner, 2013, s. 324). Çağatay Türkçesinde de -GAn ve -KAn biçimlerindedir. Çağatay Türkçesinde, Oğuz Türkçesinin tesiriyle nadiren de olsa "-An" kullanımına da tesadüf edilir. -GAn/-KAn sıfat fiili bahsi geçen tarihî yazı dillerinde yalın hâlde ve hâl eki alarak kullanılmasının yanı sıra edatlarla birlikte de kullanılır.

Tarihî metinlerde sıklıkla karşılaşılan bu ek, çağdaş Kıpçak ve Uygur lehçelerinde "g" sesi korunarak görülmektedir.

Kıpçak lehçelerinden olan Kazak Türkçesinde -ğan/-gen, -qan, -ken (Özdemir, 2023, s. 11), Kırgız Türkçesinde -GAn/-GOn (Turgunbayev, 2000, s. 271), Karaçay Balkar Türkçesinde -GAn ve -han (Tavkul, 2007, s. 917), Karakalpak Türkçesinde -ğan, -gen, -qan, -ken (Uygur, 2007, s. 595), Kırım Tatar Türkçesinde -ğan/-gen (Erkan, 2015, s. 127), Başkurt Türkçesinde -ğan, -gën, -qan, -kën (Ersoy Y., 2022, s. 372), Nogay Türkçesinde -GAn (Ergönenç, 2019, s. 203), Karay Türkçesinde -ğan, -gen, -qan, -ken, -xan (Kocaoğlu, 2006, s. 22), Tatar Türkçesinde -GAn (Öner, 1998, s. 223), Kumuk Türkçesinde geçmiş zaman sıfat fiili -gAn, şimdiki zaman sıfat fiili ise -AgAn, ygAn olarak varlığını devam ettirir (Pekacar, 2007, s. 996).

Uygur lehçelerinden olan Özbek Türkçesinde -Gän/-Kän (Coşkun, 2000, s. 191) ve Yeni Uygur Türkçesinde -GAn/-KAn (Öztürk, 1997, s. 222-223) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oğuz yazı dilinin bir özelliği olarak kelime içindeki ve sonundaki "g" sesi düşmektedir. Bu özelliği gereği Eski Anadolu Türkçesinde -GAn eki hiçbir zaman sıfat fiil olarak kullanılmamıştır. Yine aynı şekilde Oğuz grubunun çağdaş lehçelerinde de -GAn sıfat fiilinin yerini -An eki almıştır. -GAn eki bu lehçelerde sadece kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler türetmiştir. "Kaşgarlı Mahmut, Oğuz Türklerinin eklerin başındaki g sesini yeğnilik için attıklarını belirtmiştir. Ancak -GAn ekiyle ilgili örnekleri ve işlevlerini verirken süreklilik ve abartı bildiren kelimelerdeki g'nin sert kafı olduğunu belirterek Batı Türkçesinde bazı g'lerin neden düşmediğini ortaya koymuş, en azından bu ekin Türkiye Türkçesindeki -Gan ve -An biçimine ışık tutmuştur." (Şahin, 2008, s. 3970).

Bu ek çağdaş Oğuz grubu lehçelerinden olan Azerbaycan Türkçesinde -An/-yAn, Türkmen Türkçesinde -An/-Ān, Gagauz Türkçesinde -An şeklinde kullanılmaktadır (Akar, 2003, s. 106).

-GAn/-KAn sıfat fiilinin Çağatay Türkçesinde işlek kullanılan bir ek olması, ekin çeşitli görevlerde görülmesine olanak sağlamaktadır. Bundan dolayı bu çalışma, ilgili ek üzerinden yapılmıştır. Ekin tarihî serüveni göz önünde bulundurularak incelenilen metinde karşılaşılan kullanım alanlarından bahsetmek önem arz eder:

Öncelikle -GAn/-KAn ekinin bugünkü Türkiye Türkçesine aktarımının -An, -dIk/dUk, -mİş, -mA, -mAk, -İş gibi eklerle sağlandığından bahsedilebilir.

-GAn/ -KAn eki geçmiş zaman sıfat fiil eki olsa da geniş zaman fonksiyonunda da sıklıkla kullanılmıştır. Geçmiş zaman fonksiyonunda kullanımına şu örnek verilebilir; "Ol şüh ki meydan ara körgenge salur tiğ" (G38/B7). (O şuh ki meydan arasında gördüğüne kılıç salar.)

Geniş zaman fonksiyonu genellikle fail ismi yapmıştır; “*Cilve-ger bolğan iki tāvūs irür gül-zār ara*” (G24/B7). (Cilveli olan gül bahçesinde iki tavustur.)

Hareket ismi yapan isim-fiil fonksiyonuyla da karşılaşmıştır; “*Cānım lebiñ şehīdi ikenge tanuq durur*” (G23/B5). (Canım dudağının şehidi olmaya tanıktır.)

Edilgenlik ifade eden kullanım da pek çok örnekte görülmüştür. “*Salğan otlar haste cānım āh-ı āteş-nāki dur*” (G138/B2). (Salınan ateşler hasta canımın ateşli ahıdır.)

Bu ek “çağda, de, fırsatta, fırsatlar, maħalde, vaħitde, zamān kelimeleriyle, zaman ifadeli kelime grupları yapar.” (Eckmann, 2013, s. 109); “*Nevāyi tilbe bolğan çağda*” (G130/B7). (Nevâî deli olduğu zamanda.)

Bu ek son çekim edatlarıyla birlikte kullanıldığında cümlelerin zarf görevini üstlenmektedir. “*Za`fım içre kaşrı tamığa tayalğan dik turur*” (G28/B2). (Zaafım içinde kasrın damına dayanmış gibidir.)

Bunların yanında eklendiği sözcüğün isim ve sıfat işlevlerinde kullanıldığı da görülmektedir. İsim işlevinde kullanımı; “*Goncalar açılsa ölgenler tirilse ni`aceb*” (G293/B6). (Gonca açılsa ölenler tirilse şaşılmaz.) Sıfat işlevinde kullanımı; “*Kāmetim güller açılğan bir tiken şāhı durur*” (G24/B8). (Kametim güller açılmış bir diken şahıdır.)

Bu sıfat fiil eki şahıs zamirleriyle çekime girerek geçmiş zaman kipi yapmaktadır. “*Añgla kim āvāre bolğanlar dur ol ay `ışkıdın*” (G405/B4). (Anla ki o ay aşkıdan avare olmuştur.)

İlgili ek metinde sadece sıfat fiil göreviyle incelenmiştir. Ekin cümledeki görevleri incelendiğinde zarf, özne, yer tamlayıcısı, nesne ve yüklem olmak üzere cümlelerin hemen her ögesinde kullanımına rastlanmaktadır. Cümlelerin asıl unsuru olarak kullanılmasının yanı sıra cümlelerin bir unsurunun içinde yer alan bir iç öge olarak kullanımı da mevcuttur. -GAN/-KAN sıfat fiili ile ilgili bugüne dek pek çok çalışma yapılmıştır; lâkin bu çalışma ile ilk defa ekin cümlelerin hangi unsurunda görev aldığı konusu incelenecektir. Bu anlamda, çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İncelemeye geçmeden önce -GAN/-KAN sıfat fiili ile ilgili müstakil olarak yapılan bazı çalışmalardan bahsedilebilir:

Akar, A. (2003). -GAN Sıfat-Fiil Eki. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (14), s. 103-115.

Demirez, G. A. (2013). Yeni Uygur Türkçesinde-GAN Sıfat-Fiil Eki. VIII. *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 2013, Ankara: Türk Dil Kurumu, 25-28.

Ersoy, H. Y. (2004). Başkurt Türkçesindeki -Gan, -Ti/-A, Ti Yapısı Üzerine. V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ankara: Türk Dili Kurumu, 1087-1098.

Gültekin, M. (2010). Afgan Özbekçesinin seripul ağzında -gan eki. *Turkish Studies*, 5 (1), 1437-1451.

Kaya, İ. Erdem M. (2010). Türkçede -Agan/ -Gan ve -Ici Ekleri *Turkish Studies*, 5 (3), s. (1594-1617).

Koraş, H. (2007). Özbek Türkçesinde -gän/-kën, qën Sıfat Fiil Eki, Yapım Ekiyle Genişlemiş -gänlik/-kënlik, -qënlik Şekli ve Türkiye Türkçesindeki Kullanışlara Karşılık Gelen Şekiller. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 21 (2), s. 143-157.

Mettursun, T. (2020). Uygur Türkçesinde -Gan Ekinin Zaman, Görünüş Anlamı ve Zamansal Atıf Bakımından İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9 (2), s. 589-603.

Negiş, Z. (2017). Tarihî ve Çağdaş Türk Dillerinde -GAN (-AN) Ekinin İşlevleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (56), s. 23-40.

Özdemir, S. (2023). Kazak Türkçesinde “-ĞAn” Eki İle Yapılan Sıfat Fiillerin Kullanım Alanları ve Bu Yapıların Türkiye Türkçesine Aktarımı. *Akademik Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 7 (2), s. 1539-1552.

Sadykbekov, K. (2014). -Ğan -Gen Sıfat Fiil Eklerinin Tarihi Gelişimi Üzerine (Memlûk Kıpçak Eserleri Örneğinde). *International Journal of Languages Education and Teaching*, 2, s. 109-118.

Şahin, H. (2013) Kâşgarlı'dan Günümüze -GAn Eki. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*. Ankara: Türk Dili Kurumu, 3963-3970.

Turgunbayev, C. (2000). Kırgız Türkçesindeki “-GAn/-GOn” Sıfat-Fiil Ekinin İşlevleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (9), s. 271.

Tydykova, N. (2011). Altay Türkçesindeki -Gan ve Türkiye Türkçesindeki -Dık Şekilleri Hakkında. *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 879-884.

1.1.1. Özne Olarak Kullanımı

-GAn/-KAn eki geniş zaman ifade ettiğinde genellikle özne görevinde kullanılmıştır. Bu ek özne olarak genellikle sıfat ve isim tamlamalarında karşımıza çıkmaktadır:

*Köñüldin **çıkkān** āhum eyler eفزūn halk sevdāsın
Ki şeydālīg diyārıdın yitişken kārṵān dur bu (G523/B4)*

Günümüz Türkçesi: Gönülden çıkan ahım halkın sevdasını arttırır. Ki bu divânelik diyarından yetişen kervandır.

Burada “köñüldin **çıkkān** āhum” ifadesi cümlenin öznesidir. “Köñüldin **çıkkān** āh” kelime grubu ise sıfat tamlamasıdır. Sıfat tamlamasının sıfat unsuru sıfat fiil grubundan oluşmuştur.

Fiilimsilerle oluşan kelime grupları kendi içinde müstakil olarak ayrı özne, nesne, yer tamlayıcısı ve yüklem barındırmaktadır. Cümlenin bir unsuru içinde özne olarak kullanımı da mevcuttur:

*Didim ol peykānnı la'l **itken** yürek kanı imiş
Ġoncañ armanıda ol ħod la'l peykānı imiş (G280/B1)*

Günümüz Türkçesi: O peykānı susturan yürek nerde imiş? Goncannın hasretinde o bizzat lâl peykānı imiş.

Beyitte yer alan “ol peykānnı la'l **itken** yürek kanı imiş” ifadesi iç cümledir ve bu iç cümle ana cümleye nesne göreviyle bağlanmıştır. Sıfat tamlaması olan “ol peykānnı la'l **itken** yürek” ifadesi ise iç cümlenin öznesi konumundadır. “Ol peykānnı la'l **itken**” ifadesi sıfat tamlamasının tamlayan unsurudur ve bu tamlayan sıfat fiil grubundan meydana gelmiştir.

Bu sıfat fiilin üzerine çekim eki aldığı örneklerle de karşılaşılmıştır:

*Sinsizin bezm içre kat kat kan köñül bī-tāb idi
Dem-be-dem cām-ı leb-ā-leb **çikkenim** ħūn-āb idi (G605/B1)*

Günümüz Türkçesi: Sensizken mecliste kat kat kan olan gönül yorgundu. Ağzına kadar dolu kadehten içtiğim daima kanlı gözyaşıydı.

İkinci mısradaki yer alan “dem-be-dem cām-ı leb-â-leb **çikkenim**” ifadesi cümlelerin öznesidir. Sıfat fiil grubu üzerine iyelik eki almıştır.

1.1.2. Nesne Olarak Kullanımı

Sıfat fiil eki cümlelerin nesnesi içinde kullanıldığında eksiz veya yükleme durum eki olarak karşımıza çıkmaktadır. Tamlayanın ilgi eki alıp belirtili isim tamlaması grubu oluşturduğu örneklerle de karşılaşılmıştır:

*Ay Nevāyī açtı köksümniñ **tikilgen** çākini
Nāmesi koynumda bes kim iztırāb eyler köñül (G386/B7)*

Günümüz Türkçesi: Ey Nevayî, göğsümün dikilmiş yarasını açtı. Mektubu koynumdadır ki gönül ıstırap çeker.

Burada “köksümniñ **tikilgen** çākini” ifadesi cümlelerin nesnesi olarak karşımıza çıkmıştır. Burada belirtme ekini tamlanan unsuru almıştır. “Köksümniñ **tikilgen** çāki” belirtili isim tamlamasıdır. Bu tamlamanın tamlanan kısmı ise sıfat tamlaması kelime grubundan oluşmaktadır.

Sıfat fiil ekinin doğrudan belirtme eki aldığı kullanım da mevcuttur:

*Vaşlıda cānımğa hecridin ni **kilgenni** dimen
Kim ferah bezmide zıkr itmek imes tur kayğu hūb (G52/B5)*

Günümüz Türkçesi: Vaslında ayrılığı yüzünden canıma ne geldiğini söylemem ki ferahlık meclisinde keder zikretmek güzel değildir.

İlk mısradaki geçen “vaşlıda cānımğa hecridin ni **kilgenni**” cümlelerin nesnesidir ve burada sıfat fiil eki üzerine doğrudan belirtme eki almıştır.

1.1.3. Zarf Unsuru Olarak Kullanımı

Bu ekin cümlede zarf unsuru olarak kullanımına bakıldığında genellikle sıfat fiil kelime grubu ve edat gruplarından oluştuğu görülmektedir. Ekin yalın hâlde ve çekim eki olarak kullanıldığı örneklerle karşılaşılmıştır:

*Kilgen irmiş ol Mesih **ölgenlerin** tırgüzgeli
Min tiriğ veh yahşırak bu `ömrđin ölmek maña (G12/B2)*

Günümüz Türkçesi: O Mesih ölmüşlerini diriltmek için gelmiş imiş. Böyle ölüm bana binlerce yıl yaşamaktan daha iyidir.

Yukarıdaki beyitte yer alan “ölgenlerin tırgüzgeli” ifadesi cümlelerin zarf unsuru olarak kullanılmıştır. Cümlelerin zarfı, sıfat fiil kelime grubundan oluşmaktadır. Sıfat fiil grubunu oluşturan “ölgenlerin” kelimesinin kalıcı isim oluşturduğu da düşünülebilir. Sıfat fiil grubunun kendi öge dizilimine baktığımızda “ölgenlerin” kelimesinin nesne görevini üstlendiği görülmektedir.

Son çekim edatlarıyla birlikte kullanımına sıklıkla rastlanmıştır:

*Ol kuyuştın ayru eşkim yamğurınıñ berkı dur
Ot **tutaşkan** rişte yañlığ cism-i pîç ü táb ara (G21/B3)*

Günümüz Türkçesi: O güneşten ayrılan endişeli bedenimde ateş tutuşmuş iplik gibi olan göz yaşımın yağmurunun şimşegidir.

Burada yer alan “Ot **tutaşkan** rişte yañlığ” edat grubundan oluşan kelime grubunun cümlelerin zarfı olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. İncelediğimiz eserde edat gruplarından oluşan zarflar oldukça fazladır. Edat gruplarından oluşan cümlelerin

zarf unsurlarında, cümlenin sıfat fiil eki alan kısmına bakıldığında sıfat tamlaması oluşturduğu görülmektedir. “Ot **tutaşkan** rişte” kelime grubu sıfat tamlamasıdır ve sıfat tamlaması, sıfat fiil grubundan meydana gelmektedir. Birden fazla kelime grubu cümlenin zarf unsurunu oluşturabilmektedir.

Bu eke şartlı birleşik cümle çeşidinde de tesadüf edilir. Bu cümle çeşidinde esas cümleye yardım eden şartlı bir iç cümle mevcuttur ve bu iç cümle cümlenin zarf unsurudur:

*Her ni **ötken** sözlerim çın dur disem yalğan irür
Çın bu dur kim dige min ‘ömr ötti yalğanlığda hayf (G314/B7)*

Günümüz Türkçesi: Her sözüm doğrudur desem yalandır. Yazık ki yalancılıkla ömür geçti desem doğrudur.

Yukarıdaki beyitte yer alan “her ni **ötken** sözlerim çın dur disem” ifadesi cümlenin yardımcı unsurudur ve bu unsur ana cümleye şart unsuru göreviyle bağlanmıştır. Şart unsurları cümlede zarf görevini üstlenmektedir.

Bu ek zaman ifade eden kelimeler ile birlikte kullanıldığında da zarf unsuru oluşturmaktadır:

*Tevsen idi köñül mey-i ‘ışkını **tartқан** zamān
Kör ki ni rām itip turur imdi anı zamānesi (G650/B6)*

Günümüz Türkçesi: Gönül aşk kadehini çektiği zaman yönetilmezdi. Gör ki, zamane onu şimdi nasıl boyun eğdirmiştir.

Bu beyitte yer alan “mey-i ‘ışkını **tartқан** zamān” ifadesi cümlenin zarf unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz eserde sayı, çağ, mahal gibi kelimelerle kullanıldığı örneklerle de karşılaşılmıştır.

1.1.4. Yer Tamlayıcısı Olarak Kullanımı

-GAN/-KAN sıfat fiil ekinin üzerine yönelme durum eki olarak kullanılmasıyla cümlenin yer tamlayıcısı görevi üstlenilir. Doğrudan sıfat tamlamasının tamlayanı olarak da kullanılabilir:

*Yañla köñlüm vaşl taptı raħm kıl ay āh kim
Tünd yildin yeñi **bütken** yafrağa āzār irür (G145/B5)*

Günümüz Türkçesi: Ey ah ki gönlüm gibi erişti, merhamet et. Sert esen rüzgârdan yeni bitmiş yaprağa zarar gelir.

Cümlede yer alan “yeñi **bütken** yafrağa” ifadesi cümlenin yer tamlayıcısıdır. Bu ifade sıfat tamlamasından oluşmaktadır. “Yeñi bütken” ifadesi ise yer tamlayıcısının sıfatı görevindedir.

Sıfat fiil eki yönelme durum eki öncesinde çokluk eki de alabilir:

*Bu **ölgenlerge** ‘ömr-i Hızr birgey ger yana nā-geh
Mesihim Āb-ı hayvān yañlığ itse bir güzār anda (G27/B6)*

Günümüz Türkçesi: Mesih'im hayat suyu gibi bir geçse yine ansızın bu ölmüslere Hızır ömrü verecek.

Cümlenin bir unsuru içinde yer tamlayıcısı olarak kullanımı da mevcuttur:

*La'l **yitken** bādedin ‘ömr-i ebed tapsam ni tañ
Meyğa çün Hayvān suyu memzūc bolmuş cāmıda (G19/B5)*

Günümüz Türkçesi: Dudağın ulaştığı şaraba sonsuza kadar tapsam şaşılır mı? Zira şaraba hayat suyu karışmıştır.

Burada cümlelerin şart unsuru olan “la'l **yitken** bādedin ‘ömr-i ebed tapsam” ifadesi yardımcı cümledir ve bu yardımcı cümle ana cümlelerin zarfıdır. Yardımcı cümlede yer alan “la'l **yitken** bādedin” ifadesi yer tamlayıcısı göreviyle karşımıza çıkmaktadır.

1.1.5. Yüklem Unsuru Olarak Kullanımı

Bu ekin yüklem görevinde kullanımı, ardından yardımcı fiil almasından kaynaklanır. Sıfat fiil + dUr, +tUr, +dUrUr, tUrUr, bildirme ekleri ve sıfat fiil + er-yardımcı fiilinden oluşan kullanım ile cümlelerin yüklemine meydana getirmektedir. Yapı olarak yalın hâlde kullanımıyla karşılaşmıştır:

*Kāmetim güller açılğan bir tiken şāhı durur
Tolğalı peykānlarıñ kanlığ ten-i efgar ara (G24/B8)*

Günümüz Türkçesi: Kirpiğin kanlı bedenine içine dolduğundan beri, endamım güller açmış bir diken şahıdır.

Burada cümlelerin sıfat fiil ekinin yer aldığı kısmı olan “güller **açılğan** bir tiken şāhı durur” ifadesi yüklem görevini üstlenmiştir. “Güller **açılğan** bir tiken şāhı” kelime grubu ise belirtisiz isim tamlamasıdır. “Güller **açılğan** bir tiken” isim tamlamasında yer alan “güller **açılğan**” ifadesi sıfattır. Sıfat ise sıfat fiil grubundan oluşmaktadır.

Sonuç

Garâibü's-Sıgar' da yer alan -GAN/-KAN sıfat fiilinin incelendiği bu çalışmada bu ek dört yüz yirmi altı yerde tespit edilmiştir. Tespit edilen eklerin %34'ü zarf, %27'si özne, %19'u nesne, %13'ü yer tamlayıcısı ve %7'si ise yüklem görevlerinde kullanılmıştır.

-GAN/-KAN ekinin metinde en çok zarf görevinde karşımıza çıkmasının önemli iki nedeni vardır. Bunlardan biri Çağatay Türkçesinde edatların çok fazla kullanılması, diğeri ise şartlı birleşik cümlelerin de zarf unsuru oluşturuyor olmasıdır. Bu iki etkenin sonucu olarak metinde en çok zarf ögesinin kullanıldığından söz edilebilir.

Özne olarak kullanımında ekin çoğunlukla geniş zaman bildirdiğinden, yalın hâlde veya iyelik eki alarak kullanıldığından bahsedilebilir. Özneyi oluşturan kelime grubu genellikle sıfat tamlaması ve isim tamlaması olmuştur.

Nesne olarak kullanımında cümlelerin nesnesi çoğunlukla belirtme eki almış sıfat ve isim tamlaması olarak karşımıza çıkmıştır.

Yer tamlayıcısı olarak kullanımında özne ve nesneden farklı olarak kelime grupları yönelme durum eki almaktadır.

Gerek özne de gerekse yer tamlayıcısında -GAN/-KAN sıfat fiili, ilgili çekim eklerini doğrudan alabildikleri gibi içinde buldukları kelime grubunun tamlayan veya tamlanan unsurlarının da bu çekim eklerini alabildikleri görülmüştür.

Yüklem olarak kullanımında ise sıfat fiilden oluşan kelime grubu ek fiil ve yardımcı fiil olarak kullanılmıştır.

İncelenilen metinde bu eklerin özne, nesne, yüklem, zarf ve yer tamlayıcısı olarak cümlelerin bütün görevlerinde yer alabildiği görülmüştür. Yapı olarak ekin yalın hâlde kullanımı, iyelik ekiyle kullanımı, iyelik+ hâl ekiyle kullanımı, hâl ekiyle kullanımı, çokluk ekiyle kullanımıyla karşılaşmıştır. Genel olarak bu ekin geçtiği kelime grubunun

cümlelerin doğrudan aslı unsuru olabildiğini ve bununla beraber cümle içinde geçen bir unsurun içinde de yer de alabildiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akar, A. (2003). -GAn Sıfat-Fiil Eki. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (14), 103-115.
- Alî Şîr Nevâyî (2003). *Garâibü's-sıgar*. (haz. Günay Kut). Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (2013). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Eraslan, K. (1980) *Eski Türkçede İsim-Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Ergönenç, D. (2019). *Nogay Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Erkan, M. (2015). Kırım Tatar Türkçesi Grameri ve Türkiye Türkçesi Grameri Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 112-129.
- Ersoy, H. (2022). *Başkurt Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (1985). *Divanu Lüğati't-Türk* (çev. Besim Atalay). Ankara: TDK Yay.
- Kocaoğlu, T. (2006). *Karay: The Trakai Dialect*. München: Lincom GmbH.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Şahin, H. (2013). Kâşgarlı'dan Günümüze -GAn Eki. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 2013, Ankara: Türk Dili Kurumu, 3963-3970.
- Mahmud Bin Ali (2004). *Nehcü'l Ferâdis: Cennetlerin Açık Yolu*. (haz. Semih Tezcan ve Hamza Zülfikâr). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdemir, S. (2023). Kazak Türkçesinde "-Ğan" Eki İle Yapılan Sıfat-Fiillerin Kullanım Alanları ve Bu Yapıların Türkiye Türkçesine Aktarım. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7 (2), 1539-1552.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: TDK Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2007). Kumuk Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Tavkul, U. (2007). Karaçay- Malkar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*, İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*. Ankara.
- Turgunbayev, C. (2000). Kırgız Türkçesindeki "-GAn/-GOn" Sıfat-Fiil Ekinin İşlevleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (9), 271.
- Uygur, C. V. (2007). Karakalpak Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*, İstanbul: Akçağ Yayınları.